

Istiqlol Davri O`zbek She`riyatida Folklor Sintezi

Bağımsızlık Devri Özbek Şiirinde Folklor Sintezi

Folklore Synthesis in the Uzbek Poetry of the Independence Period

Zilola ESHANOVA

Andijon Davlat Universiteti, Filologiya Fakulteti
O`zbek Filologiyasi Kafedrası, Andijon, O`zbekiston

Andijan State University, Faculty of Philology,
Department of Uzbek Philology, Andijan,
Uzbekistan

Geliş Tarihi/Received 02.02.2024
Kabul Tarihi/Accepted 13.05.2024
Yayın Tarihi/Publication Date 30.05.2024

Sorumlu Yazar/Corresponding author:
Zilola Eshanova
E-mail: z_eshanova@mail.ru

Atif: Eshanova, Z. (2024). Istiqlol davri
O`zbek she`riyatida folklor sintezi.
*Comparative Turkish Dialects and
Literatures*, (5), 1-7.

Cite this article: Eshanova, Z. (2024).
Folklore synthesis in the Uzbek poetry of
the independence period. *Comparative
Turkish Dialects and Literatures*, (5), 1-7.

Content of this journal is licensed under a
Creative Commons Attribution-
NonCommercial-NoDerivatives 4.0
International License.

ANNOTATSIYA

Maqolada istiqloq davri o`zbek she`riyatida folklor sinteziga murojaat qilish tamoyilining kuchayishi, mazkur davrda ijod qilgan shoirlar folklorga xos an`analar, janrlar, obrazlar, mifologik qarashlar sintezi orqali davr muammolarini yoritishga erisha olganligi asoslangan. Shuningdek, maqolada epos va she`riyat sintezi, baxshi obrazi sintezi g`oyaviy konsepsiya ifodasida vosita bo`lganligi Usmon Azim va Yo`ldosh Eshbek she`rlari tahlili orqali dalillangan, mifologik qarashlar sintezining namoyon bo`lishi Ismoil To`lak, Mahmud Toir va Yo`ldosh Eshbek kabi shoirlar she`rlari tahlili orqali yoritilgan.

Kalit So`zlar: Sintez, badiiy sintez, folklor sintezi, she`riyat, epos

ÖZ

Makale, bağımsızlık dönemi Özbek şiirinde folklor sentezine başvurma ilkesinin güçlendirilmesi ve bu dönemde yaşamış olan şairlerin folklor geleneklerinin, türler, imaj ve mitolojik görüşler sentezi yoluyla dönemin sorunlarına ışık tutabilme esasına dayanmaktadır. Ayrıca, destan ve şiir sentezinin, bahşi imajının sentezinin ideolojik kavramın ifadesinde bir araç olduğu, Usman Azim ve Yoldosh Eşbek'in şiirlerinin analiziyle kanıtlanmıştır, mitolojik görüşlerin sentezinin tezahürü ise İsmail Tolak, Mahmud Toir ve Yoldosh Eşbek gibi şairlerin şiirlerinin analiziyle ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sentez, sanatsal sentez, folklor sentezi, şiir, destan

ABSTRACT

The article is based on the strengthening of the principle of resorting to folklore synthesis in the Uzbek poetry of the independence period, and the fact that the poets who created during this period were able to illuminate the problems of the time through the synthesis of folklore traditions, genres, images, and mythological views. Also, in the article, it is proven through the analysis of poems of Usman Azim and Yuldash Eshbek, that the synthesis of epic and poetry, the synthesis of the image of Bakhshi is a tool in the expression of the ideological concept, synthesis of mythological views is illuminated through the analysis of the poems of poets such as Ismail To'lak, Mahmud Toir and Yoldosh Eshbek. During the period of independence, Uzbek poetry underwent unique evolutions and renewals, and the principle of referring to folklore developed in various forms during this period as well.

Keywords: Synthesis, artistic synthesis, folklore synthesis, poetry, epic

Kirish

Jahon folklorshunosligi va adabiyotshunosligida folklor hamda yozma adabiyot munosabatlari, folklor an`analarining barcha davrlar adabiyoti taraqqiyotida yetakchi tamoyil ekanligi, adabiyot va folklor sintezi kabi masalalarni yoritish ilmiy muammo sifatida tadqiq etilib kelinmoqda. O`zbek adabiyotshunosligida ham adabiyot va folklor sinteziga murojaat qilish tamoyilining kuchayishi, xususan, o`zbek she`riyatida namoyon bo`lish holatlari kabi masalalar asosida yaratilgan ilmiy-nazariy konsepsiyalar shakllandiki, bu holat istiqloq davri she`riyatida qanday voqe` bo`layotgani

masalasi yoritishni adabiyotshunoslik va folklorshunoslik oldidagi dolzarb vazifalaridan biriga aylantirdi. Turli nazariy adabiyotlarda “sintez termini yunoncha—synthess—qo’shiluv, birikuv ma’nolarini anglatuvchi so’zdan olingani, u real borliqdagi moddiy holda tafakkurga xos barcha narsalarning yagona yaxlitlikda, tugallikda voqe bo’lishini bildirishi” (Imomova, 2021, b. 5), “mazmunan turli ko’rinishdagi birliklar, narsa va hodisa, tushunchalarni umumlashtirish, uyg’unlashtirish, biriktirish hodisasini anglatishda ishlatilishi” (Davronova, 2019, s. 15) aytiladi. Sintezning tabiiy va badiiy sintez turlari mavjud bo’lib, tabiiy sintez biologik jarayon sifatida yuzaga chiqsa, badiiy sintez ijodkor faoliyati bilan bog’liq holda shakllanadi. “Badiiy sintezning tabiiy sintezdan farqli bo’lgan asosiy jihati esa u dastlab ijodkor yaratuvchining ongida hosil bo’ladi, so’ngra voqelikda ro’yobga chiqadi. Adabiyotda badiiy sintez hodisasining yuzaga kelishi ijtimoiy, ma’naviy, mafkuraviy jarayonlarning ta’siriga bog’liq bo’lishi bilan bir qatorda, eng avvalo, ijodkorning qiziqishi, intellektual darajasi, orttirgan tajribasi, dunyoqarashi, tafakkur va tasavvurining qamrov doirasi kabilar asosiy omillar bo’lib xizmat qiladi. Badiiy sintez obraz, g’oyalar, an’analar, madaniy, mintaqaviy va folklor kabi turli sathlarda yuzaga kelishi mumkin.” (Imomova, 2021, b. 6)

Badiiy sintezning adabiyotshunoslikdagi mohiyati haqida ham turlicha fikrlar mavjud: “Adabiyotda ham bu tushuncha yaqin bir-necha yildan buyon mavjud bo’lib, ikki xil ma’noni ifodalaydi. Birinchisi biror badiiy asar ustidan qilingan umumiy qissadan hissa tarzidagi xulosalar, ikkinchisi ikki xil yot tushunchaning yonma-yon qo’llanilishi, birikuviga nisbatan aytiladi.” (Muhammadjonova & Ergasheva, 2022, b. 227). Yuqoridagi fikrlardan ko’rinadiki, badiiy sintez mazmunan turli ko’rinishdagi, ikki xil asosga egaligi aniq ko’rinib turgan hodisalar qorishuvi asosida shakllangan badiiy yaratq ekan.

Adabiyot va folklor sintezi qadimdan mavjud bo’lgan jarayon bo’lib, turli davrlarda turlicha namoyon bo’ladi. Eng qadimgi adabiy yodgorliklar va epos sintezi munosabati haqida N. Rahmonov: “Eposlar yodnomalar uchun murakkab adabiy sintez komponentlardan biri bo’lib xizmat qiladi. Adabiy sintez yodgorliklarning butun tarkibida bor” (Rahmonov, 2022, b. 32) deydi. Eng qadimgi turkiy adabiyot folklor zaminida, folklor sintezi asosida shakllanishining o’zi folklor sintezining turli davrlar adabiyotida yetakchi tamoyil sifatida muhim ahamiyat kasb etishini anglatadi.

Istiqlolga erishilgandan so’ng adabiyotda evrilishlar, yangilanishlar yuz berdi, bu holat ijodkorlarning folklor an’analar va folklorizmlardan foydalanishdagi estetik pozitsiyasining yangilanishiga, adabiyot va folklor sinteziga murojaat qilish tamoyilining kuchayishiga, folklor sintezi ta’sirida she’rlar yaratilishiga zamin yaratdi. Istiqlol davri o’zbek she’riyatida tom ma’noda turli ohanglar, an’analar, janrlar, obrazlar, mifologik qarashlar sintezi yuz berdiki, bu holat mazkur davrda ijod qilgan shoirlar ijodida ham yaqqol bo’y ko’rsatdi. Istiqlol davri o’zbek she’riyatida folklor sintezining quyidagi shakllari namoyon bo’lmoqda:

1. Epos va she’riyat sintezi, 2. Mifologik qarashlar sintezi.

1. Epos va She’riyat Sintezi

Istiqlol davrida xalq eposlari va she’riyatning sintezlashuv jarayonlari yuz berdi. Mazkur davrda ijod qilgan Usmon Azim, Yo’ldosh Eshbek kabi shoirlar eposlarga murojaat etish orqali, ya’ni o’tmish va bugun (yangi zamon)ni sintezlash orqali o’z davri muammolarini, o’ziga zamondosh bo’lgan insonlarning millat, uning o’tmishi, kelajagi haqidagi kechinmalarini yoritdilar. Natijada epos va she’riyatning sintezlashuvi yuz berdi va eposga xos voqelik tasviri, ifoda usuli, obrazlar sintezi shoirlarga g’oyaviy maqsadini ifodalashda cheksiz imkoniyatlar berdi.

Usmon Azimning “Yodgorning Ultontoz jallodlariga aytganlari” nomli she’rida ham “Alpomish” dostoni syujeti voqeligi orqali shoir o’z davrining fojiasi o’laroq bilgan muammolarini bera olgan. She’r ijroviy lirika namunasi bo’lib, Yodgor tilidan beriladi:

Otam zindondadir, men xali yoshman,
Sag’ir yuragimda g’ussa kengligi.
Qamchining yomg’iri o’tdi-ku boshdan,
Ura ber, ura ber, navbat seniki (Azim, 2010, b. 63).

Usmon Azim “Alpomish” dostonidagi Yodgorning Ultontoz tomonidan kaltaklanishi epizodi orqali o’tmish va bugun voqeligini umumlashtiradi, ya’ni eposga xos mutlaq uzoq o’tmish voqeligi yangi zamon voqeligidagi muammo ifodasiga xizmat qilgan, ya’ni epos va she’r xronopi sintezlangan. Olti banddan iborat ushbu she’rda lirik syujet epos voqeligi asosida rivojlantiriladi. She’rning to’rt misradan iborat yakuniy bandi Alpomishning chohdan chiqishi haqidagi xabarni berish bilan xulosalanadi:

Shamolda zarraday uchadi olam,
Davronlar, zamonlar qatra elniki!
Alpomish zindonlan chiqdi – bilmaysan! –
Ura ber, ura ber, navbat seniki

Sheʼrdagi Yodgor– el, Ultontoz jallodlari– bosqinchilar, Alpomish esa ozod yurt ramzi sifatida shoirning ozod el haqidagi orzularini ifodalashga xizmat qilgan. Usmon Azimning “Baxshiyona” turkumidagi Kuntugʻmishbeka chorlovi, Boyboʻrining otasiga nasihati, Oybarchin va Alpomishning gʻoyibona qurgan suhbat berilgan sheʼrlari ham epos syujeti asosida yaratilgan boʻlib, ular eposga xos ifoda uslubi va sheʼriy kontekst sintezi asosida shakllangan.

Yoʻldosh Eshbekning har bandi toʻrt misrali, 14 banddan iborat “Qoʻrquv” nomli sheʼrining ilk bandi “Alpomish” dostonidagi Barchinoydan Alpomishga chopar kelishi epizodi bilan boshlanadi:

Barchinoydan bir chopar keldi,
Xabar keldi mushfiq paridan,
Yoʻllar pastda qoldi oʻralib,
Koʻzlari toʻrt mushtiparidan (Eshbek, 1991, b. 17).

Sheʼrning lirik syujeti “Alpomish” eposidagi epizod tasviri asosida rivojlantiriladi:

“Barchinoyga qilingan taklif

Haqoratdir mening elimga”– deya Alpomish Barchinoyni qutqarish uchun qalmoqlar yurtiga yoʻl oladi va “Nahot endi Barchinoyga kechiksam, Musofir bu yoʻllar aro ichiksam” deya qoʻrquvga tushadi. Shoir Alpomishning Barchinni qalmoqlar qoʻlidan qutqarish uchun ketishi epizodi tasviri orqali botirning yuragidagi yor– orni yoʻqotish qoʻrquvi oʻz davrida yoʻqolib borayotganiga ishora qiladi. Sheʼrning xulosa vazifasini oʻtovchi yakuniy bandida shoirning gʻoyaviy niyati yuzaga chiqadi:

Shunday qoʻrquv botirlarni tark etmasin,
Shunday qoʻrquv dillarga doim toʻlsin,
Bizday noʻnoq bu qoʻrquvni sharh etmasin,
Bu qoʻrquvga olam jahon sharaf boʻlsin! (Eshbek, 1991, b. 118)

Davr voqeligi, xalq dostonlari anʼanalari asosida shakllangan ijodkor intellekti va badiiy mahorat asosida shakllangan badiiy sintez sheʼrning taʼsir kuchini oshirishga xizmat qilgan.

Bizga maʼlumki, xalq dostonlari qadimdan soʻz va musiqa sanʼatlari sintezi asosida yuzaga chiquvchi sinkretik janr hisoblanadi. Xalq dostonlarini kuylovchilar baxshi, xalfa, oqin, shoir kabi nomlar bilan atalib kelingan. Qadimda baxshi ustod, ruhlar olami bilan bogʻlanuvchi shomon, xalq qahramonlarining yurt uchun qilgan ulugʻ xizmatlarni kuylab, oʻquvchi qalbiga ulardek qahramon boʻlish ishtiyoqini soluvchi shoir kabi maʼnolarda kelgan. Bu haqda folklorshunos olim Jabbor Eshonqul: “Baxshi soʻzining: terma va dostonlarni yoddan kuylovchi, avloddan avlodga yetkazuvchi sanʼatkor, ustod, ruhoni, kohin, maʼrifatchi, yoʻlboshchi, jarroh, kotib kabi koʻplab maʼnolari bor. Badiiy ijoddagi epik ijodkor obrazida esa yuqoridagi koʻpgina xususiyatlar qorishiq holda keladi”– deydi (Eshonqulov, 2023, b. 138). Usmon Azim va Yoʻldosh Eshbek baxshi haqidagi ushbu mifologik va xalqona qarashlarni sintezlash orqali millatni gʻaflat uyqusidan uygʻotish, milliy oʻzlikni anglash kabi gʻoyalarini ifodalashga erishdilar. Usmon Azim va Yoʻldosh Eshbek baxshi obrazi sintezi orqali oʻzlarining yurt taqdiri, millat kelajagi, oʻzlikni anglash, mudroq xalqni uygʻotish kabi gʻoyaviy qarashlarini ifodalaydi. Usmon Azimning Elbek baxshi, Elomon baxshi, Bovir baxshi obrazlari, Yoʻldosh Eshbekning Gala bobo kabi obrazlari xalq dostonlaridagi baxshi obrazi sintezi asosida yaratilgan.

Usmon Azimning “Baxshiyona” turkumidagi sheʼrlarni Elbek va Elomon baxshilar birlashtirib turadi. Shuningdek, Elbek va Bovir baxshi tilidan berilgan qoʻshiqalarda shoir baxshi tilidan soʻzlaydi goʻyo. Ushbu turkumdagi sheʼrlarda eposga xos voqelikni nasrda berish, kechinmalar tasvirini nazmda (dostonlarga xos 7 boʻgʻinli) berish anʼanasi saqlangan va baxshi obrazi orqali shoir elini, yurtini yorugʻlikka olib chiqishni, uni maʼnaviy tarbiyalashni maqsad qilgan:

Elbek baxshi Alpomishlikni orzu qiladigan yigitlar davrasida shunday qoʻshiq aytgan ekan:

Boychiborda uchmasang –
Alpomishlik qaydadir?
Yor izidan tushmasang –
Alpomishlik qaydadir? (Azim, 2010, b. 53-54)

Shoir ritorik soʻroq asosidagi savollariga sheʼrning ikkinchi qismida javob berish bilan xulosalaydi:

Qaydadir-o, qaydadir,
Savollarim qaytadir?

Shoir ko'nglim bu so'zni,
Bolam, senga aytadir.

Baxshi obrazi sintezi shoirga o'z g'oyaviy konsepsiyasini o'quvchiga ishonarli, unga ayon bo'lgan voqelik asosida berishga xizmat qilgan.

Yo'ldosh Eshbekning "Boychibor" she'ridagi Gala bobo obrazi ham baxshi obrazi sintezi asosida yuzaga kelgan. Ushbu voqeaband she'r retrospektiv syujet asosiga qurilgan bo'lib, shoir lirik qahramonning Gala bobodan eshitgan "Alpomish" dostonidagi voqelik tasviri bilan o'z davri voqeligi tasvirini qorishtirib yuboradi:

Esimda bor biz bir to'da murg'akkina bolalar,
Tinglar edik Gala bobo dostonlarin berilib.
Mung'ayardik xush do'mbira qilsa nogoh nolalar,
Bek Alpomish g'olib kelsa qo'yar edik kerilib (Eshbek, 1991, b. 83).

Alpomishning mardligi, Barchinning matonati, Boychiborning bardoshidan kuylovchi dostonlardagi umumbashariy g'oyalar asosida tarbiyalangan lirik qahramonning Quvvatqul jo'rasi bilan tortishuvi epizodini tasvirlash bahonasida shoir o'zining g'oyaviy maqsadini beradi:

Shundan beri yigirma yil o'tib ketdi oradan,
Kattalarning ichida ham Quvvatqullar bor ekan.
Lekin xamon men ularga hayqiraman: Barchin bor!
Ana oppoq bulutlarning orasida Boychibor!

Shoir va lirik qahramon uchun "Alpomish" oddiy qo'shiq emas. U ajdodlarning vatan va uning taqdiri haqidagi orzu va armonlari mujassamlangan qo'shiq:

Sen nur kabi yayrab uchgin sen qo'shiqsan Boychibor!
Nokaslarning qo'shiq bilan axir qanday ishi bor ! (Eshbek, 1991, b. 84)

She'rdagi Alpomish, Barchin va Boychibor – el-u yurt ramzi, dostonlardagi umumbashariy g'oyalar asosida tarbiyalangan lirik qahramon esa Gala bobo dostonlari asosida fikri teranlashgan, Quvvatqullarga qarshi kurashuvchi qalbi uyg'oq inson. Shoir baxshi obrazi sintezi orqali yurtni g'aflat uyqusidan uyg'otuvchi, milliy o'zlikni tanituvchi, dostonlar aytish orqali ularni mard, jasur va vatanparvar qilib tarbiyalovchi lirik qahramon kechinmalarini tasvirlashga erishgan.

Sharifa Salimovaning "Baxshiyona" turkumida ham el baxshisi obrazi allalari yodidan ko'tarilgan ayollarga qarata:

Qaddingni tik tut, ayol,
Alamlaring yut, ayol.
Boq bu besh kunlik dunyoda,
Kimning baxti but, ayol

deyish orqali "o'z elini tufroqqa otgan, o'z tilini sotgan" ilonlar hiylasini anglashga chaqiradi.

Alla aytgan tilingni
Sotgan asli kim edi?
O'z elini tufroqqa otgan,
O'tgan asli kim edi?
Qo'y, titrama, tilidan
Tonganlar ko'p dunyoda.
To'tiqushga aylanib,
Qolganlar ko'p dunyoda.
Turgil, endi ajratgil,
Haq so'z ila ro'yoni (Salimova, 2022, b. 19).

Baxshi so'zlaridan ruhsiz tanasiga jon kirgan ayol "quriyotgan ummon sohillari tomon yo'l olibdi" deyiladi "Baxshiyona"ning xulosa vazifasini bajaruvchi so'nggi qismida. Baxshi obrazi ushbu asarda ayollarni g'aflat uyqusidan uyg'otib, yosh avlodni vatanga muhabbatli qilib tarbiyalashga chaqiruvchi obraz sifatida keladi.

Shu o'rinda shuni ham ta'kidlash lozimki, bu davr adabiyotidagi epos va she'riyat sintezi, baxshi haqidagi mifologik qarashlar sintezi, doston voqeligining hozirgi zamon voqeligi bilan sintezi kabi jihatlar ko'zga tashlangan ekan, ular folklordagi baxshilardan nimasi bilan farq qiladi, degan haqli savol tug'iladi. Bu davr adabiyotida yaratilgan baxshi obrazi elni ga'flat uyqusidan uyg'otuvchi, unga o'zligini anglatuvchi, farzandlarni vatanga muhabbatli qilib tarbiyalashga undovchi, xullaski, xalqni yorug' kunlarga olib chiquvchi, yovni tanituvchi va uning hiylalariga qarshi sabot bilan kurashuvchi g'oyaviy rahnamo sifatida g'avdalanadi. Yuqorida tahlilga tortilgan har uch ijodkor ijodida baxshi obrazi ana shunday talqinlarda keladi.

2. Istiqlol Davri O'zbek She'riyatida Mifologik Qarashlar Sintezi

Istiqlol davrida ijod qilgan ijodkorlar mifologik qarashlar sintezi asosida ham o'z davri muammolarini yoritganlar. Mifologik qarashlar sintezi sintezlashgan folklorizmlar asosida yuzaga chiqadi. Bu haqida B.Sarimsoqov: "... sintezlashgan folklorizmlar asosida yaratilgan asarda xalq e'tiqodi, uning dahosi yaratgan durdonalarning ratsional mag'zi ijodkor g'oyasi, uning estetik prinsiplari, davr talabi va muammolari bilan shu qadar kirishib, uyg'unlashib ketgan bo'ladiki, aksariyat hollarda ularning chegarasini belgilash mumkin emas" (Sarimsoqov, 2017, b. 357) deydi. Istiqlol davrida ijod qilgan Ismoil To'lak, Mahmud Toir va Yo'ldosh Eshbek kabi shoirlar ijodida mifologik qarashlar sintezi asosida g'oyaviy konsepsiyani yuzaga chiqarish yetakchilik qiladi. Ismoil To'lakning "Kech kuz" she'ri dualistik qarashlar sintezi asosida yaratilgan bo'lib, shoir o'lib tiriluvchi tabiat haqidagi mifologik qarashlarni davr muammolari bilan bog'lagan holda asar to'qimasiga olib kirish orqali folklor materiallarini sintez qila olgan:

Dala chetidagi bir juft cho'kirtak

Qora bulutlarga boqadi qotib.

Qishning qora elchis – Qarg'a

Mening yuragimda g'azab uyg'otib.

Yalang'och shoxlarga cho'zar kekirtak (To'lak, 2007, b. 132).

Bizga ma'lumki, qish o'zida tabiatning o'limini, qora qarg'a esa xaos kuchlari vakili, qora bulut esa yovuzlik semantikasini anglatadi. Lirik qahramonning yuragida g'azab uyg'onishiga "dala chetidagi bir juft cho'kirtak"ning qora bulutlarga qotib boqishi, "qora qarg'alarga qo'noq bo'lishi", qora qarg'alarning yalang'och shoxlarda qag'illagi sabab bo'lmoqda (Cho'kirtak so'zi izohli lug'atda "chaqirtikanakday o'tkir siniq-metrik shox, ildiz, poya va shu kabi" ma'nolarni anglatishi bayon qilingan – ta'kid bizniki). Qora qarg'aning "kekirtagining cho'zishi" uning qish – zulm, istibdodni chorlashiga, uning yovuz niyati insonlar boshiga solishi mumkin bo'lgan qiyinchiliklarga sabab bo'lmoqda. O'lkani qish sovug'i – zulm, istibdod egallagan, natijada:

G'o'za uchidagi oq ko'sak, beso'z –

Sovuq niyatlarga boqadi tikka.

Shoirning ushbu she'rida mif va afsonalardagi mifologik qarashlar sintezi asosida shakllangan cho'kirtak, qora bulut, qish, qora qarg'a, sovuq, bahoriy kurtak kabi ramzlar vositasida paxta yakkahokimligi bilan bog'liq davr muammolari yoritilmoqda.

Mahmud Toirning "Otamning so'zi" she'ri afsona va rivoyatlarga xos ifoda usuli va she'riy kontekst sintezi asosida shakllangan bo'lib, she'r sarlavhasidan keyin badiiy-kommunikativ vazifa bajaruvchi nasriy qism beriladi: O'tmishda bir mo'ysafid kuni bitib, dunyodan o'tishiga ko'zi yetgach, yoniga yolg'iz o'g'lini chorlabdi:

-O'g'lim, men butun umr halol mehnat qildim, seni ham halollik bilan tarbiyaladim. Yaratgandan umidim shuki, mendan keyin ham halol yashagaysan. Tag'in: "Otam olamdan o'tdi-ku, meni kim nazorat qilardi? degan xayolga borma. Sen o'tirgan yerlarda tangadek nur tushadigan bo'lsa, shu yerdan mening ruhim seni kuzatib turadi (Mahmud Toir, 2022, b. 21). Ushbu kirish qismini bajaruvchi qaydda shoir xalq afsonalariga xos o'tmish voqeligidagi xayoliy uydirma hamda doston va ertaklardagi otaning farzandga nasihat qilish motivi orqali ajdodlar va avlodlar munosabati, o'tmish va kelajak haqidagi qarashlarini ifodalaydi:

Derazadan tushgan nurda, o'g'lim, mening ko'zim bor,

Elga qilgan savobingda bilki, yorug' yuzim bor,

Gar g'aflatda yiroq ersang, vujudingda o'zim bor,

Bolam, otam o'lgan dema, men o'zingda yashayman,

Diling, tiling bir bo'lsa gar men so'zingda yashayman.

Mahmud Toir ushbu she'rida xalqimizning jon va ruhlar haqidagi animistik qarashlari, shuningdek, ajdodlar homiyligi haqidagi manistik qarashlarini ifodalovchi afsona va rivoyatlar mohiyatini sintez qilish orqali poetik mazmunni shakllantira olgan:

Farzand inson ortidagi yonib qolgan chiroqdir,
Chiroq yoqsang, parvonaman, ruhim mening uyg'oqdir,
Sen unutm, oxiratda har daqiqang so'roqdir,
Bolam, otam o'lgan dema, men o'zingda yashayman,
Jondan aziz suygan o'g'ling ham qizingda yashayman.

Shoir she'rdan marhumlar ruhi uchun chiroq qo'yish udumi, oxirat va undagi so'roq qilinish haqidagi esxatologik qarashlar hamda chiroq ramzi orqali o'zbek xalqiga xos etnomadaniy kontekstni bera olgan. Shuningdek, she'r har bandi besh misrali to'rt banddan iborat bo'lib, muxammasga xos qofiyalangan (b-b-b-a-a, v-v-v-a-a). Shoir har bandning to'rtinchi misrasida "Bolam, otam o'lgan dema, men o'zingda yashayman" takrorini berish orqali asardagi didaktik ruhni ta'sirchanligini oshira olgan.

Yo'ldosh Eshbek to'rt misrali yetti banddan iborat "Ona duosi" she'ri yondosh matni bo'lgan she'r sarlavhasining o'ziyoq ushbu she'rning xalq og'zaki ijodidagi safar duolari sintezi asosida shakllanganligini ko'rsatadi. Shoir ushbu she'rini xalq ertak va dostonlariga xos farzandga nasihat qilish motivi stilizatsiyasi asosida yaratadi hamda safar duolari haqidagi mifologik qarashlar sintezi orqali umrboqiy insonparvarlik g'oyalarni o'quvchi qalbiga singdirishga harakat qiladi:

Safar qilsang oq yo'l, bolam, omon yur,
Razildan qoch va oqillar tomon yur,
Ukalarimga sog'intirmay kelib tur,
Hech bo'lmasa ikki enlik xat bit, bolam (Eshbek, 1991, b. 120).

She'rning lirik kirish vazifasini bajaruvchi ilk bandida onaning bolasiga qilgan nasihatlar asosidagi tematik kompozitsiya keyingi bandlarda rivojlantirib boriladi:

Shoir bo'lsang yomonlikka o'q bo'lg'in,
Dardlilarning dillarini yorit, bolam.

Yoki

Pastlik qilma Alpomishning avlodisan,
Muhtojlarning g'amlarini arit, bolam.

She'rning so'nggi bandi safar duolari kompozitsiyasiga xos xulosaviy qism bilan yakunlanadi:

Yo'ling ochiq bo'lar, bo'lsang sen ochiq qo'l,
Ovmin endi, polaponim, senga oq yo'l.

Shoir she'rdan folklor asarlariga xos bo'lgan yuksak g'oyalarni sintez qila olgan.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, istiqloq davri o'zbek she'riyatida folklor sinteziga murojaat qilish tamoyili kuchaydi, natijada an'analar, janrlar, obrazlar, mifologik qarashlar sintezi orqali shoirlar o'z davri muammolarini yoritishga erishdilar. Istiqloq davrida ijod qilgan Usmon Azim va Yo'ldosh Eshbek kabi shoirlar epos va she'r, epos va alla, epos va qo'shiq janri (musiq) sintezi, baxshi obrazi sintezi orqali zamondoshlari kechinmalarini yoritishga, millatning o'tmishi va kelajagi haqida g'oyalarni o'quvchiga singdirishga erishganlar. Shuningdek, Ismoil To'lak, Mahmud Toir va Yo'ldosh Eshbek kabi shoirlar ijodida mifologik qarashlar sintezi barcha davrlar uchun muhim bo'lgan insonparvarlik g'oyalari ifodasiga, vatan, yurt ozodligi, millat kelajagi haqidagi xalqimizning barcha davrlarda muhim bo'lgan mavzularni yoritish maqsadiga yo'naltirilgan.

Istiqloq davri o'zbek she'riyatida folklor sinteziga murojaat qilish tamoyili kuchaydi, natijada an'analar, janrlar, obrazlar, mifologik qarashlar sintezi orqali shoirlar o'z davri muammolarini yoritishga erishdilar. Istiqloq davrida ijod qilgan Usmon Azim, Yo'ldosh Eshbek, Sharifa Salimova kabi ijodkorlar epos va she'r, epos va alla, epos va qo'shiq janri (musiq) sintezi, baxshi obrazi sintezi orqali zamondoshlari kechinmalarini yoritishga, millatning o'tmishi va kelajagi haqidagi g'oyalarni o'quvchiga singdirishga erishganlar. Epos va she'r sintezi doston syujetidan parcha keltirish, doston obrazlari nomini keltirish, ularga ishora qilish (talmeh tasvir vositasi) orqali amalga oshirilgan. Shuningdek, Ismoil To'lak, Mahmud Toir va Yo'ldosh Eshbek kabi shoirlar ijodida mifologik qarashlar sintezi barcha davrlar uchun muhim bo'lgan insonparvarlik g'oyalari ifodasiga, vatan, yurt ozodligi, millat kelajagi haqidagi xalqimizning barcha davrlarda muhim bo'lgan mavzularni yoritish maqsadiga yo'naltirilgan.

Hakem Deęerlendirmesi: Dış baęımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Adabiyotlar/Kaynaklar/ References

Azim, U. (2010). *Fonus*. Sharq Nashriyoti. (In Uzbek)

Davronova, Sh. (2019). *Istiqlol davri O'zbek romanlarida Sharq va G'arb an'alarining badiiy sintezi*. Samarqand Davlat Universitet Nashriyoti. (In Uzbek)

Eshbek, Y. (1991). *Mangu masofa*. Adabiyot va San'at Nashriyoti. (In Uzbek)

Eshonqulov, J. S. (2023). Baxshi obrazining mifopoetik talqini. (J. Eshonqulov, O. Axmedova & B. Matyoqubov, Mas'ul muxarrirlar), *Zamonaviy baxshichilik san'ati: Oltin merosning yangi ohanglari mavzusidagi III xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya* (b. 136-144). Nodirabegim Nashriyoti. (In Uzbek)

Imomova, G. M. (2021). *O'zbek hikoyalarida badiiy sintez shakllari va ijodkorning poetik kontseptsiyasi*. Qarshi Universitet Nashriyoti. (In Uzbek)

Muhammadjonova, G., & Ergasheva, F. I. (2022). Xalq dostonlarida badiiy sintez: So'z va musiqa san'atlari asosida. *International Scientific Journal of Biruni*, 1(2), 227-232. (In Uzbek)

Rahmonov, N. (2022). *Folklor va yozma adabiy aloqalar*. Nashriyot. (In Uzbek)

Salimova, Sh. (2022). *Tanlangan asarlar*. Adabiyot Nashriyoti. (In Uzbek)

Sarimsoqov, B. (2017) Folklorizmlar tipologiyasiga doir: XX asr O'zbek folklorshunosligi. *O'zbekiston milliy ensiklopediyasi*. Davlat Ilmiy Nashriyoti.

To'lak, I. (2007). *Erk shabadalari*. Nihol Nashriyot. (In Uzbek)

Toir, M. (2022). *Tanlangan asarlar*. Adabiyot Nashriyoti. (In Uzbek)